

Čriepky z premýšľaní nad Václavom Havlom (Ne)moc mocných

Ladislav Kováč

Veľa som premýšľal o Václavovi Havlovi. Vo svojich záznamoch nachádzam prvé havlovské meditácie nad jeho esejou zo sedemdesiatych rokov „Moc bezmocných“. A neskôr desiatky ďalších. Havel, myslím si, je tragickou postavou českých a československých dejín. Symbol statočného odporu proti komunizmu; symbol, ale aj hlavný aktér „zamatovej revolúcie“; „filozof na tróne“. A zároveň: muž politických, umeleckých a osobných zlyhaní. Jeho životná dráha bude pre psychologov, sociológov, politológov nadhlo predmetom analýz. Havlov vzostup a úpadok má však vo svojej dramatickosti, ba grotesknosti čosi, čo bude vedcom ťažko konceptualizovať. Čosi, čo svojou mnohorozmernosťou bude skôr uchopiteľné, umeleckými prostriedkami, novým Stefanom Zweigom. Či skôr: Franzom Kafkom.

Obdobie, v ktorom v Českej republike bol Václav Havel objektom chválorečí a adorácie, skončilo. Nastalo iné: obdobie publicistických útokov, senzáciechtivého bulváru a krčmových vtipov. Je to zarmucujúca skutočnosť. (A zarmucujúce je, že sa na ne musíme odvolávať, ak chceme vyhnúť obvineniu, že si vymýšľame.) Toto dnešné obdobie má možno preto takúto jednostrannú podobu, že intelektuáli, zneistení, zmätení, možno aj šokovaní, mlčia. Musel prísť popredný anglický politológ John Keane, aby sa prvý pokúsil o vecný, nezaujateľný popis toho, kto bol Václav Havel a čo sa s ním stalo (1). Aj so snahou pochopiť prečo.

Tí, čo by nemali mlčať, sú intelektuáli zo sféry vedy. Mne sa zdá, že bolo povinnosťou českých vedcov ozvať sa okamžite, keď český prezident doma a najmä v zahraničí začal kritizovať a spochybňovať modernú vedu. Najmä preto, že to robil diletantsky, vetami, ktoré zneli vznešene, ale boli bezduché. Ak nič iné, mali sa pripojiť k nesúhlasu a protestom zahraničných kolegov. Bolo povinnosťou vzdelancov, nie iba intelektuálnou, ale morálnou, zastať sa českých lekárov, keď ich prácu znevážil prezident-pacient. Ale aj v opačnom prípade, ak sa ošetrujúci lekári naozaj dopustili chýb alebo nedbalosti, bolo treba prehovoriť. V jednom i druhom prípade mlčanie je ťažko ospravedlniť. Ak českým vedcom záležalo na tom, aby v Česku neprekvitala pseudoveda, mali sa na prvom mieste nekompromisne postaviť proti tomu, aby jej prominentným zástancam bola hlava českého štátu.

Možno zatiaľ mlčia, lebo je im neľahko. Prerušiť mlčanie im možno znemožňujú psychologické zábrany lojálnych občanov Českej republiky. Tak potom nemlčať je povinnosťou nás, ktorí nie sme občanmi českého štátu, ale sa považujeme za občanov Československej duchovnej republiky (ČSDR).

Poviem za seba: ani mne nie je ľahko. Václava Havla som po celé štvrt'oročie komunistických čias obdivoval. Keď bol Havel zvolený za československého prezidenta, robil som maximum pre to, aby sa s jeho menom a dielom oboznámil každý slovenský školák. Strata ilúzií bolí.

Človek a dielo

Každý z nás je príslušníkom biologického druhu *Homo sapiens*. Ako každý iný živý tvor, sledujeme svoje zachovanie, prenesenie svojich génov na potomkov. U druhu *Homo sapiens* sa za tým účelom vyseletovali komplikované stratégie: zápasíme o sociálnu prestíž, o lásku a moc; aby sme uspeli, musíme rešpektovať sociálne normy; k úspechu prispieva schopnosť klamať, preto sme však aj všetci vybavení detektormi na odhalenie klamaní; a preto sa tiež v evolúcii vypracoval najdokonalejší spôsob klamaní: sebaklam. Všetci ho máme; niektorí z nás sú v sebaklame majstrami. Prvým a najcennejším sebaklamom je ilúzia slobodného konania. A hneď druhým ilúzia o tom, aké nesebecké a vznešené sú motívy našich činov.

Naše správanie a myslenie sú určené našimi génmi, naším pôvodom, naším detstvom, učiteľmi, náhodami ktoré rozhodli o tom, ako sme boli podmienení. Sme omylní, slabí, nedokonalí. Čo našu nedokonalosť prekračuje, čo nás prerastá, je naše dielo. Nie cez svoje sebaillúzie, nie cez svoje viery, nie cez svoje reči, cez svoje dielo presahujeme seba, svoje omyly, svoju smrteľnosť, svoj osud.

Politické dielo Václava Havla je mnohostranné a bohaté. Jedna z tých stránok Havlovho príbehu, v analýze ktorej ťažko bude hľadať konzistenciu. Budú to iste analýzy dlhé a dôkladné. Niekedy, možno nechcene, pár viet vypovie toľko, ako veľké rozbor. Jedna zo slovenských občanov, Mária Mandelíková z Košíc, v otvorenom liste Havlovi napísala v časopise *Domino* efekt pár dní po rozpade Československa, v januári 1993 (2): „Keď ste sa stali mojím milovaným prezidentom, sľúbili ste mi – mám na to 15 miliónov svedkov – že hoci sa Československo nikdy v čase svojho ohrozenia nebránilo a spomenuli ste Mníchov a august 68, dali ste slovo že teraz sa, v prípade ohrozenia, brániť bude. (...) Viete to rovnako ako ja, že pre zmenené slovo existuje len jediný význam – zrada – a medzitým niet zjemňujúcich odtieňov. Preto ste tým, čím ste, preto ste zasvätili život pravde o nedeliteľnosti slobody. Nechcela by som na seba brať bremeno tohto utrpenia – pomaly strácať zrak i sluch...“ A Havlovi pripomína slová z listu, čo napísal Dubčekovi v roku 1969, kde ho vyzýval, aby nepristúpil na kompromis: „...lidé by pochopili, že si lze vždycky zachovať své ideály a páteř, že lze čelit lži, že jsou hodnoty, za něž má smysl se bit, že existují ještě věci, jimž lze věřit...“

Znepokojujúca otázka: Aký by bol býval vývoj postkomunistického Československa, ak by sa na jeho začiatku, koncom decembra 1989, nebol odohral bezprecedentný akt – zvolenie Václava Havla za prezidenta štátu, obnovujúceho demokraciu, poslancami komunistického parlamentu? Tými istými,

ktorí pár mesiacov predtým súhlasili s jeho uväznením. Zvolili ho jednohlasne – ani len jediný sa hlasovania nezdržal. Od toho okamžiku už nik nemohol vyhlásiť komunistickú stranu Československa za zločineckú organizáciu a ju zakázať. Nezačala tu oná nelegitimita, ktorej jedným z neskorších prejavov bolo zničenie Československa? Nedostala idea o neporušiteľnosti, o posvätnosti práva, na ktorej malo opäť stáť demokratické masarykovské Československo, hneď na začiatku, týmto aktom, zničujúcu ranu?

Tomáš Druhý

V ankete česko-slovenského týždenníka *Mosty* „Kto na prezidentský stolec v Českej republike“ vyjadril sa Havlov priateľ a bývalý poradca v prezidentskej funkcii knieža Karel Schwarzenberg v čísle 36/00 takto (3): „V kritické situácii štátu sa k prezidentovi vrací rozhodovanie o jeho osudu a národ i politici od neho vyžadujú jasné a rozhodné slovo. (...) ... musí to byť človek, ktorý je i pod najväčším tlakom schopný říci ne. A při tomto rozhodnutí setrvat. Když během třicátých let Jan Masaryk informoval otce o hrozícím nebezpečí hitlerovského Německa, prezident Masaryk odpověděl: 'Tož budeme sedlat koně.' Jeho nástupce, bohužel, ač to byl inteligentní a velice pilný i vzdělaný člověk, kapituloval, nasedl do letadla a odletěl. To jsou základní dějinné zkušenosti, ke kterým při volbě hlavy státu mělo být přihlíženo.“

O Havlovi, ktorý sa ujímal prezidentstva s ambíciou byť druhým Tomášom Masarykom, sa Schwarzenberg nezmienil – takt aristokrata mu v tom asi zabránil. Lenže posolstvo je jasné: Václav Havel nebol v situácii ohrozenia života, ako bol Beneš, keď sa československý štát dostal do nebezpečia. Iba slovenský víťaz vo voľbách v lete 1992 Vladimír Mečiar vyhlásil, že Havla on a jeho strana za československého prezidenta viac voliť nebude. Havel sa nezachoval ako štátnik, ale ako decko, zvyklé trucovať, keď mu chcú vziať obľúbenú hračku – zareagoval tak, že sa vzdal prezidentskej funkcie. Po rezignácii z funkcie svoje rozhodnutie zracionalizoval v rozhovore pre americký *Times* takto: „Necítím žádné citové vazby k československému státu, nepřičítám nejvyšší hodnotu státu, ale spíše člověku a lidstvu.“ To, pravda, nebolo na závalu, aby sa Václav Havel potom, keď sa Masarykov štát, nechránený viac autoritou prezidenta, rozpadol na dve polovice, neuchádzal okamžite o prezidentský stolec v jeho českom kýpti. Prečo vlastne? Že by bol tento milovník globálneho ľudstva zacítil zrazu silnú citovú väzbu k zmenšenému štátnemu fľačku na mape Európy?

„Státník moderní musí být kritický, musí být vzdělaný a moudrý (...) něco básnického státníkovi neškodí, ale to je imaginace, ne fantastika nebo utopism“, povedal Masaryk Čapkovi (4).

Moc ako droga

Marián Čalfa, Havlov neoddeliteľný spolutvorca podoby postkomunistického krehkého Československa, vylíčil politiku ako drogu a politickú kariéru ako čosi, čo sa podobá drogovej závislosti. Len vraj, na rozdiel od drog, takáto závislosť človeka nezahubí (6).

Naozaj?

Václav Havel a Michal Kováč

Keď sa Československo nezmyselne búralo, predsedom Federálneho parlamentu bol Michal Kováč. Ako najbližší spolupracovník Vladimíra Mečiara činil sa nemenej ako jeho šéf, aby Čechov „dokopali do federácie“ podľa svojich smiešnych predstáv. Lenže šikovný Václav Klaus obratom nohy vykopol z federácie ich oboch. No s nimi, na dôvažok, aj všetkých Slovákov. Michal Kováč sa potom, za zásluhy na dovŕšení tisícročných snáh Slovákov o samostatnosť, stal prezidentom slovenského kypťa.

Keď Československo prestalo existovať, zavreli sa mimo iné aj cesty slovenských študentov na české školy: slovenskí vysokoškóľáci museli v Česku za štúdium platiť ako cudzinci ročne niekoľko tisíc dolárov. Ba platiť museli aj žiaci základných a stredných škôl. Na zasadnutí Duchovného parlamentu Československej duchovnej republiky v Skalici 1993 navrhol som zriadenie nadácie, ktorá by finančne umožňovala aspoň niekoľkým slovenským študentom študovať v Česku a českým na Slovensku. Doporučil som, aby nadácia niesla meno muža, ktorý je symbolom snahy o udržanie Masarykovho Československa: Nadácia vláda Čecha.

Nadácia bola zriadená. S malou zmenou: dostala názov „Nadácia Václava Havla a Michala Kováča“.

(S vyvrcholením, aké by si pre oboch aktérov hádam ani autor Švejka nedokázal vymyslieť: Október 2000, pripomienka výročia vzniku ČSR. V Topolčiankách, na zasadnutí Duchovného parlamentu ČSDR, kam ľudia prišli vyjadriť ľútosť nad zničením politického Československa, bol Michal Kováč jedným zo slávnostných rečníkov. A v Prahe šéfredaktorka týždenníka Mosty prijala z rúk Václava Havla odmenu týždenníku za vernosť československej myšlienke.)

Intelektuál a politika

O vzťahu intelektuála a politiky sa popísalo toľko, užitočného i zbytočného, že by bolo žiadúce ďalšie úvahy na túto tému zakázať. Asi tak, ako voľakedy zakázala francúzska akadémia pojednania na tému perpetuum mobile. Aspoň dovtedy, kým naše znalosti politickej vedy i znalosti ľudskej psychológie podstatnejšie nenarastú. Prípady Václava Havla je možno takýmto obohatením nášho poznania. Až raz téma dozrie a bude znovu otvorená, rozbor Havlovho prípadu bude dozaista jednou z priorít.

Zas len krátka citácia, z knihy „Mitteleuropa“ rakúskeho politika a intelektuála (vyhnaného, akože ináč, z politiky) Erharda Buseka (5). Možno tým, čo raz budú na Havlovom prípade problém intelektuála v politike analyzovať, by Busekova správa mohla poslúžiť ako východisko. „Václav Havel má veľa zmyslu pre symboly. Niečo z toho je aj trochu neuvážené a komické – ako napríklad hradná stráž a jej nástup každý deň o 11. hodine – zmes Westpointu a operety. Keď som sa s Havlom stretol v tom medziobdobí, keď už viac nebol prezidentom Československa a ešte nebol prezidentom Českej republiky, opýtal som sa ho trochu neokrôchane, prečo si vyrába problémy. Mohol by predsa ostať morálnou autoritou a navyše opäť písať. Jeho odpoveď ma zahanbila – svojou poctivosťou a úprimnosťou: Vraj si nie je istý, či je naozaj tak veľkým spisovateľom... Takže je dobré, že ostal prezidentom, pretože takto narástli nároky na hlavu štátu a existujúce demokracie si musia stavať otázku, či sú schopné držať krok s disidentom-básnikom na Pražskom hrade.“

Václav Havel a Milan Kundera

Krátko po ruskom vpáde do Československa v roku 1968 stali sme sa, československí čitatelia, svedkami publicistického súboja medzi dvomi spisovateľskými hviezdami: Václavom Havlom a Milanom Kunderom (7). Bol to spor dvoch pohľadov na situáciu po potlačení Pražskej jari. Kundera pateticky konštatoval, že pokus o humánný socializmus nepadol, ale bol ešte posilnený dôstojným a úspešným odporom voči okupácii. Preto nevidel dôvody k depresii a defetizmu. Havel argumentoval realisticky, že Kunderov pohľad je zmýlený, že spočíva na mýtickom predpoklade, že osudom Čechov ako malého národa je byť tvorcami veľkých hodnôt a že odráža typicky české pasívne vlastenectvo, podľa ktorého možno aj katastrofálnu porážku interpretovať ako morálne víťazstvo. V prudkej reakcii Kundera Havla obvinil z „mravného exhibicionizmu“, s tým, že Havel „trpí chorobou ľudí, ktorí si musia dokazovať svoju integritu“ (8). Vývoj ukázal, že v hodnotení situácie sa Kundera mýlil a Havel mal pravdu. Už nikdy potom neprejavil Václav Havel toľko triezvosti a jasnozrivosti. Pri spätnom čítaní je zrejmé, že Kundera, permanentný kritik a zosmiešňovač gýču, sa sám vtedy predviedol ako exhibicionista a pri spätnom čítaní sa práve Kunderov text, ktorý vtedy Havel kritizoval, javí ako gýč.

Priznajme Kunderovi jasnozrivosť v slovách, vyslovených inde a inokedy. Postihol ňou jednu z čít českého osudu. Tú, ktorej sa Václav Havel, statočný rytier slova, stane možno jedným z najvýraznejších, a najzarmucujúcejších, protagonistov. (Český Don Quijot? Ktorý však namiesto boja s veternými mlynmi vstúpil do naozajstnej arény.) V jednej svojej knihe Kundera napísal: „Ó Čechy, sláva výstrelů se u vás tak často mění ve srandu kopanců.“

Odkazy

1. Keane, J. (1999) Václav Havel. Politická tragédie v šesti dějstvích. Volvox globator, Praha
2. Mandelíková, M. (1993) Domino efekt 5.2.1993

3. Schwarzenberg, K. (2000) Mosty 36/2000
4. Čapek, K. (1990) Hovory s TGM. Československý spisovatel, Praha, str. 309
5. Busek, E. (1977) Mitteleuropa. Eine Spurensicherung. Kremayr & Scheriau, Wien, str. 69
6. Čalfa, M. (1995) Národní obroda 22.9.1995
7. Kundera, M. (1968) Listy 19.10.1968, Havel, V. (1990) O lidskou identitu, Praha
8. Kundera, M. (1985) Svědectví 74/85, 343